

SPORT I REKREACJA W CZASIE WOLNYM RODZINY

Pojęcie kultury fizycznej, mocno teoretycznie ugruntowane w polskiej literaturze przedmiotu i powszechnie stosowane w dawnych państwach bloku wschodniego, poza gronem specjalistów (a czasem nawet wśród nich) bywa nadal traktowane jako płynne i wieloznaczne. Jak wskazuje Krawczyk (9, s. 26), wynika to zarówno z problemów definicyjnych dotyczących samej kultury, jak i z problemów poprzedzających ujęcia naukowe funkcjonowania pojęcia kultury fizycznej.

Nie próbując wkraczać w zawiłości definicyjne, chcielibyśmy w niniejszym tekście przedstawić jedną z bardzo istotnych, powiedzielibyśmy nawet fundamentalnych, sfer kultury fizycznej, a mianowicie kulturę fizyczną rodziny, określaną w niniejszym tekście pojęciem sport w rodzinie. Termin kultura fizyczna rodziny – nieobecny w literaturze zagranicznej (zachodniej) – bywa stosowany zamiennie z terminem sport w rodzinie. Choć ze względu na szerszy zakres pojęcia kultury fizycznej niż pojęcia sport, obejmuje on więcej desygnatów niż termin sport w rodzinie.

Termin rodzinna kultura fizyczna obejmuje zarówno wspólną aktywność sportową jak i postawy wobec sportu, rolę sportu w ogólnym procesie wychowania dzieci, wpływ działalności sportowej dzieci i rodziców na funkcjonowanie rodziny, związane ze sportem relacje rodzice-dzieci czy rodzic-rodzic, oddziaływania socjalizacyjne poszczególnych członków rodziny itp.

W opinii autora sport w rodzinie powinien być definiowany z jednej strony w kategoriach postaw członków rodziny wobec sportu, w szczególności stosunku rodziców do zajęć sportowo-rekreacyjnych dzieci oraz wpływu sportu na funkcjonowanie rodziny, a także roli rodziny i poszczególnych jej członków w procesie sportowej socjalizacji. Z drugiej strony powinien obejmować (i obejmuje w sposób silniej zaakcentowany niż w rodzinnej kulturze fizycznej) kategorię zachowań, rozumianych jako pomoc i zaangażowanie rodziców w działalność sportową dzieci, zajęcia sportowe lub rekreacyjne wszystkich lub części członków rodziny razem, indywidualne zajęcia sportowo-rekreacyjne członków rodziny i ich wpływu na życie rodziny.

Przy tym rozumieniu sportu w rodzinie, głównym argumentem przemawiającym za stosowaniem tego terminu zamiast (lub zamiennie) z rodzinną

kulturą fizyczną jest nieczytelność tego ostatniego terminu dla czytelnika zachodniego, oraz, wymieniając uzasadnienie pozamerytoryczne, przywiązanie autora do terminu sport w rodzinie.

Czas wolny rodziny

Czas wolny rodziny (ang.: *family leisure*) stanowi obszerny przedmiot badań uczonych reprezentujących różne dyscypliny naukowe (głównie socjologów, psychologów, ekonomistów, pedagogów). Obejmuje on tak różnorodne zagadnienia, jak na przykład ekonomiczne analizy życia rodziny i budżetów czasu wolnego, analizy relacji pomiędzy rodzicami i dziećmi, wzajemnych relacji małżonków na poszczególnych etapach rozwoju rodziny, badanie aktywności turystycznej rodzin, czy wpływu sposobów spędzania czasu wolnego na trwałość i spójność rodziny¹. Dodajmy, że współcześnie wykorzystanie czasu wolnego jest też analizowane dokładnie z punktu widzenia działań marketingowych podejmowanych przez firmy komercyjne². Czas wolny stanowi bowiem ogromny, rosnący rynek usług i produktów. Badania nad czasem wolnym rodziny mają długą tradycję i sięgają początków badań nad czasem wolnym (5, s. 5), choć ich charakter ulegał zmianom. Zainteresowanego historią i analizą tego typu badań czytelnika odsyłamy do syntetycznego tekstu Johna Kelly (5) lub te Kloeze (7).

Należy jednocześnie dodać, że w zjawisku czasu wolnego rodziny kryje się wewnętrzny paradoks. Jeśli bowiem czas wolny (ang. *leisure*) definiowany jest jako zjawisko opierające się na poczuciu wolności (ang. *perceived freedom*) i swobodzie wyboru (ang. *intrinsic motivation*) (18), o tyle rodzina nakłada na nas szereg obowiązków zapisanych w związanych z rodziną rolach społecznych (6, s. 44). Stąd Dumazedier (3, s. 19) twierdził, że większość zajęć rodziny ma w najlepszym razie charakter pół wolny (ang. *semi-leisure*). Czas pół wolny jakim jest na przykład wspólna rodzinna rekreacja fizyczna i sport może być traktowany przez rodziców jako dodatkowy obowiązek wobec własnych dzieci, który z lenistwa, przyczyn ekonomicznych, potrzeby samodzielnego korzystania z własnego czasu wolnego czy innych przyczyn może być zaniewany.

Analizy czasu wolnego rodziny są związane ze zmianami makrospołecznymi, które wpływają na wzajemne relacje rodziny i czasu wolnego. Duże znaczenie dla tych relacji mają wyraźnie widoczne w Europie Zachodniej procesy indywidualizacji i emancypacji oraz dynamiczny postęp technicz-

1 Przykładem może być chociażby tekst B. Wearing, *The Family That Plays Together Stays Together: Or Does It? Leisure and Mothers*, „World Leisure and Recreation” 1993, vol. 35, nr 3, s. 25-30.

2. Zob. M. Bombol, A. Dąbrowska, *Czas wolny. Konsument, rynek, marketing*, KE Liber, Warszawa 2003.

ny. W przypadku rodziny, indywidualizacja polega na rosnącej niezależności rodziny od otaczających ją instytucji, takich jak: krewni, sąsiedzi, kościół. Jednym z efektów tego zjawiska jest to, że więcej czasu wolnego jest zagospodarowywane w ramach samej rodziny. Mamy jednak do czynienia również z indywidualizacją wewnątrz rodziny, która wyrażana jest między innymi w bardziej indywidualnie zróżnicowanych zachowaniach w czasie wolnym. Członkowie rodziny holenderskiej coraz rzadziej podejmują te same zajęcia w tym samym czasie i miejscu. To z kolei może prowadzić dalej do tak zwanej „hiperindywidualizacji” (2, s. 10), czyli silnie egocentrycznej indywidualizacji. W jej efekcie zmniejsza się m.in. zainteresowanie zakładaniem rodziny, a ona sama przestaje być interesująca jako płaszczyzna spędzania czasu wolnego. Wspomniany tu proces indywidualizacji społeczeństw post-industrialnych stymulowany jest przez postęp technologiczny i ekonomiczny.

Rozwój techniki powoduje powstawanie nowych modeli rekreacyjnego spędzania czasu wolnego. Rodziny są bardziej mobilne dzięki posiadaniu samochodów i zmniejszeniu, w rezultacie kontroli urodzeń, ich wielkości. Rodzice mają obecnie więcej czasu wolnego dla swoich dzieci ze względu na zmniejszanie liczby godzin lub dni pracy w tygodniu (co jest wyraźnie dostrzegalne w Europie Zachodniej, choć nieobecne jeszcze w społeczeństwach Europy Środkowej i Wschodniej, Stanów Zjednoczonych, czy np. Japonii, które cechuje dominacja wartości pracy nad wypoczynkiem). Powszechne korzystanie z telewizorów, magnetowidów (które pozwalają na oglądanie tego co chcemy i kiedy chcemy), odtwarzaczy DVD, czy komputerów, również znacząco wpłynęły na sposób wykorzystania czasu wolnego rodzin. Komputer staje się dla wielu dzieci najbardziej ulubionym i bardziej dyspozycyjnym od rodziców towarzyszem zabaw. Jednak jednocześnie ten sam komputer służący do pracy pozwala na jej wykonanie bez opuszczania domu lub umożliwia bardziej elastyczne godziny pracy, pozwalając rodzicom (przynajmniej teoretycznie) na spędzanie większej ilości czasu z dziećmi.

Związany z indywidualizacją proces emancypacji, również oddziałuje istotnie na czas wolny rodziny. Doprowadził on do bardziej równomiernego podziału obowiązków pomiędzy kobietami i mężczyznami w domu, w pracy i w czasie wolnym oraz zdemokratyzował relacje między małżonkami w rodzinie. Spowodował jednakże również ograniczenie ilości czasu, który kobiety w związku z pracą zawodową, mogą poświęcić rodzinie. Zmusił do bardziej ścisłego i planowego zarządzania czasem wolnym członków rodziny. Na fakt ten zwraca uwagę m.in. Karsten (4), która badając metodami jakościowymi czas wolny kobiet w Holandii wyróżniła trzy charakterystyczne typy rodziny korespondujące z trzema typami rodzinnego czasu wolnego: tradycyjny, współczesny i indywidualistyczny. Tradycyjny model rodziny jest realizowany głównie wśród zamężnych i rozwiedzionych gospodyń domowych z małymi dziećmi. Zwykle są one słabiej wykształcone, a dochód ich rodziny

jest niewielki. Stosunkowo duża ilość nie planowanego ściśle czasu wolnego rodziny tradycyjnej jest spędzana głównie z dziećmi w domu lub w sąsiedztwie. Już jednak typ rodziny współczesnej i indywidualistycznej cechuje napięty rozkład zajęć wynikający z konieczności pogodzenia pracy zawodowej z opieką nad domem, w sposób, który nie narusza interesów pracodawcy i rodziny. W przypadku rodziny współczesnej kobiety wyraźnie dzielą swój czas między pracę i obowiązki rodzinne, a planowa organizacja rodzinnego czasu wolnego często wiąże się z poczuciem zaniedbywania rodziny ze względu na pracę zawodową. Ten model rodziny jest reprezentowany najczęściej przez pracujące na niepełny etat żonę matki i pracujących na cały etat mężów. Kobiety te mają zwykle wyższe wykształcenie i tworzą wyemancypowaną część holenderskich kobiet. Rodziny reprezentujące typ rodziny współczesnej sytuują się zwykle w warstwie średniej i wyższej społeczeństwa holenderskiego. Ze względu na napięty rozkład zajęć, rodziny te mają znacznie mniej zajęć rekreacyjnych tygodniowo niż rodziny tradycyjne. Rodziny te spędzają jednak mało czasu w domu (mimo zwykle sprzyjających w nim warunków do rodzinnej rekreacji w kategoriach ilości miejsca i wyposażenia) lub w najbliższym sąsiedztwie, korzystając często z samochodu i będąc bardzo mobilne. Czas wolny kobiet w rodzinach współczesnych jest w większym jeszcze stopniu niż w rodzinach tradycyjnych tzw. *leisured caring time* („częściowo obowiązkowy czas wolny”), czasem wolnym, który może w każdej chwili zamienić się w opiekę nad dziećmi, np. podczas wspólnych z nimi pikników, itp. (a nie indywidualnym, własnym czasem wolnym). Jednocześnie rodziny współczesne nie mają zwykle rozwiniętej sieci kontaktów towarzyskich (jak to ma miejsce w przypadku rodzin tradycyjnych), a wolny czas własny rodziców spędzany jest w miejscach publicznych, takich jak teatry, kina, restauracje, podczas gdy dziećmi zajmują się wynajmowane opiekunki. Najbardziej interesującym typem rodziny holenderskiej jest wyróżniona przez Karsten (4, s. 196-197) tak zwana rodzina indywidualistyczna. Przypomina ona częściowo typ rodziny współczesnej jeśli chodzi o napięty rozkład zajęć rodziny. Charakterystyczna jest jednak dla niej ochrona prywatnego czasu wolnego kobiet przed nadmierną ingerencją członków rodziny. Kobiety definiują siebie jako jednostki mające prawo do indywidualnego, samodzielnego wykorzystywania czasu wolnego. Oddzielają tym samym czas opieki nad dziećmi i domem od własnego czasu wolnego, i ich bycie członkiem rodziny nie determinuje sposobu spędzania czasu wolnego. Ten typ rodzin jest charakterystyczny głównie dla pracujących na niepełnym etacie matek oraz pełnoetatowych samotnych matek, choć bywa adoptowany przez pracujące żonę kobiety, które mają symetryczne partnerskie relacje z mężami. Dla kobiet prezentujących typ indywidualistyczny istotny jest tzw. *leisured labour time*, czyli czas wolny poświęcany na aktywności związane z pracą czy rozwojem zawodowym (np. kursy językowe, doszkalające itp.), które najczęściej podejmowane są z własnej woli.

Przedstawiona charakterystyka najważniejszych zjawisk i procesów wpływających na rodzinny czas wolny oraz oparta na sposobie wykorzystania czasu wolnego kobiet holenderskich typologia rodzin, nie jest niewątpliwie wyjątkowa tylko dla tego państwa. Z podobnymi procesami i sposobami wykorzystywania czasu wolnego rodzin mamy do czynienia również w innych państwach Europy, w tym w Polsce. Wydaje się jednak, że pomimo podobnej liczby zwolenników tradycyjnego i partnerskiego modelu małżeństw w społeczeństwie polskim (po około 38%) (17, s. 54), społeczeństwo to z mniej zaawansowanymi (w porównaniu do „średniej” Europy Zachodniej) procesami indywidualizacji, emancypacji kobiet, postępu technicznego czy nawet urbanizacji, reprezentuje w znacznie większym stopniu model tradycyjnej rodziny i charakteryzowany skrótowo na podstawie badań Karsten (4) tradycyjny model rodzinnej rekreacji. Nie ulega jednak wątpliwości, że współczesny model rodzinnej rekreacji z pracującą zawodowo kobietą lub w mniejszym stopniu model indywidualistyczny są obecne (głównie z przyczyn ekonomicznych, a nie ideologicznych) również w Polsce. Dotyczą one jednak przede wszystkim wyższych warstw społecznych z obszarów silnie zurbanizowanych i dobrze ekonomicznie prosperujących.

Kurzępa i Zdąbłarz (11) badali różne typy aktywności w czasie wolnym całych polskich rodzin, a także oddzielnie rodziców i dzieci. W swoich badaniach oprócz aktywności kulturalnej, towarzyskiej uwzględnili również rodzinną aktywność sportowo-rekreacyjną. Wyniki ich badań wskazują na niezbyt duże i niewystarczające (w opinii badaczy) uczestnictwo w wyróżnionych formach aktywności ruchowej. Kurzępa i Zdąbłarz (11) zwracają uwagę na to, że polska rodzina w swoim czasie wolnym jest wybitnie zorientowana na dom. Większość aktywności czasu wolnego (niezależnie od ich charakteru) odbywa się w domu. Głównym „gospodarzem” czasu wolnego polskiej rodziny jest zaś telewizor, który przekazuje elementy kultury, bawi, informuje o świecie i życiu. Wyniki tych badań potwierdzają opinię Krawczyka, który stwierdził, że „społeczeństwo polskie przez długie lata było ukształtowane w zakresie kultury sportowej jako spektatorskie i takim pozostaje nadal” (10, s. 277). Bierna, telewizyjna konsumpcja sportu wydaje się być w Polsce nadal znacznie częstsza niż czynna aktywność fizyczna.

W zestawieniu z przedstawionymi powyżej fragmentami badań polskich dotyczących rodzinnego czasu wolnego, interesująco prezentują się wyniki badań van Ophem’a i de Hoog’a (15), poświęcone różnicom w zachowaniach czasu wolnego biednych i bogatych rodzin holenderskich. Aktywności czasu wolnego ubogich Holendrów (reprezentujących głównie tradycyjny model rodziny) to aktywności nie wymagające nakładów finansowych i odbywające się w domu lub wokół niego. Badania wykazały, że rodziny uboższe mają więcej czasu wolnego niż przeciętnie zamożne rodziny holenderskie. Częściej i dłużej oglądają one również telewizję. Uboższe rodziny rzadziej niż

przeciętna holenderska rodzina jeżdżą na wczasy i krócej wypoczywają. Niezamożni Holendrzy wydają się być bardziej pasywnymi konsumentami czasu wolnego niż pozostali obywatele. Z kolei dobrze sytuowane rodziny (reprezentujące w większości współczesny model rodziny) prezentowały swój wysoki standard życia również poprzez aktywności czasu wolnego. Częściej niż rodziny uboższe wyjeżdżały na wczasy, podejmowały wiele aktywności sportowych wymagających nakładów finansowych oraz byli aktywni towarzysko poza domem (15, s. 131-132). Na podstawie przedstawionych badań dostrzec można podobieństwa w stylu zachowań rekreacyjnych w czasie wolnym współczesnej polskiej rodziny i uboższej części społeczeństwa holenderskiego. Obie grupy są raczej pasywne, zaspokajają swe potrzeby rekreacyjne w domu lub wokół niego, a ich aktywność sportowo-rekreacyjna jest raczej niska. Podobieństwa takie potwierdzają tezę o silnej zależności ilości i typów form aktywności sportowo-rekreacyjnych rodziny od zasobów finansowych pozostających w jej dyspozycji.

Słabość sportu dla wszystkich i sportu w rodzinie w Polsce, oprócz niekwestionowanych przyczyn natury ekonomicznej, ma jednak również inne powody. Aktywności sportowo-rekreacyjnej nie sprzyja m. in. akcentowana przez Woźniakową (20) bardzo silna dominacja wartości pracy nad wartością czasu wolnego w społeczeństwie polskim. Wydaje się ona silniejsza niż wynikający z protestanckiej etyki tradycyjny szacunek dla pracy i niechęć do „nieproduktywnej konsumpcji czasu” obecnej w społeczeństwach, w których zaznaczył się silny wpływ protestantyzmu. Niedostatki rodzinnej aktywności fizycznej, poza konsekwencjami somatycznymi, prowadzić mogą do osłabienia więzi łączących członków rodziny, trudności w porozumieniu rodziców z dziećmi, mogą także kształtować niewłaściwe postawy dzieci wobec czasu wolnego.

Sport i rekreacja fizyczna w rodzinie

Kategoria sportu w rodzinie może sprawiać problemy definicyjne. Wołańska definiuje sport w rodzinie jako „korzystanie z form sportowych i rekreacyjnych w czasie wolnym rodziny (19, s. 67). W dalszej części definicji zakłada się, że rodzina może być sama organizatorem tych zajęć ruchowych (...), może korzystać z obiektów i urządzeń sportowych, może uczestniczyć w zorganizowanych dla rodzin zajęciach lub imprezach sportowo-rekreacyjnych. W przypadku rozumienia terminu sport w rodzinie, problemy może stwarzać również sama kategoria sportu. O ile zwykle definiując sport podkreśla się, że są to aktywności fizyczne zawsze związane ze współzawodnictwem i rywalizacją, o tyle w przypadku sportu w ramach kategorii sportu w rodzinie oznacza on wszelką aktywność fizyczną rodziny (niekoniecznie opartą na rywalizacji) i odpowiada znaczeniowo terminowi rekreacja fizyczna lub rekreacja ruchowa.

Z pewnością sport w rodzinie nie powinien być utożsamiany ze wspólną aktywnością wszystkich członków rodziny. Jak wskazują badania empiryczne (8, 13) wspólna aktywność sportowo-rekreacyjna w cyklu życia rodziny nie jest zjawiskiem częstym i zwykle dotyczy tylko rodzin z dziećmi w wieku przedszkolnym i wczesnym szkolnym. Brak wspólnej aktywności rodziny ze starszymi dziećmi nie musi być natomiast jednoznaczne z zaniechaniem wprowadzania dzieci w sport i rekreację ruchową. Na tym etapie życia rodziny decydujące znaczenie mają postawy rodziców wobec sportu i ich świadomość potrzeby aktywności fizycznej własnych dzieci oraz wpływ rówieśników. Paradoksalnie, zdarza się, że rodzice nigdy nie byli w przeszłości zainteresowani sportem, sami nie są aktywni sportowo lub rekreacyjnie, a wykazują bardzo dużą troskę o rozwój fizyczny i sprawność swoich dzieci. Poświęcają im wiele własnego czasu i pieniędzy.

Zachowania rodziny w czasie wolnym i miejsce sportu i rekreacji warunkowane są przez szereg zmiennych. Będą nimi między innymi etap życia rodziny, obecność lub brak dzieci, praca zawodowa (lub brak zatrudnienia) małżonków, wielkość i status społeczno-ekonomiczny rodziny. Wraz z dorastaniem dzieci zmienia się wyraźnie charakter tej formy aktywności rekreacyjnej oraz zwiększa znaczenie instytucji edukacyjnych, sportowych, grup koleżeńskich czy mediów. Niewątpliwie wspólna rekreacja w rodzinie jest najbardziej charakterystyczna dla młodych rodzin z małymi, kilkuletnimi dziećmi (19, s. 25). Rodzina jest wówczas podstawową i najważniejszą instytucją wychowania i socjalizacji, również w zakresie kultury fizycznej. Główne zadanie rodziny w zakresie sportu i rekreacji fizycznej w okresie wczesnego dzieciństwa polega na wprowadzeniu dziecka w tę dziedzinę życia społecznego oraz stymulowaniu uczestnictwa w sporcie w późniejszych latach, kiedy możliwości samych rodziców w zakresie kształtowania umiejętności sportowych własnych dzieci są już niewystarczające. Sport nie jest w tym kontekście wyjątkowy. Podobnie rzecz ma się na przykład z wychowaniem muzycznym, lub szeroko pojętą nauką, za które na określonym poziomie rozwoju dziecka odpowiedzialność przejmują wyspecjalizowane instytucje: szkoły, domy kultury czy - w interesującej nas dziedzinie - kluby i stowarzyszenia sportowe. Poza tym już młodzież szkolna spędza swój wolny czas chętniej z rówieśnikami niż z rodziną, choć ta stanowić będzie dla niej nadal punkt odniesienia w kwestii systemu wartości ogólnych, kultury fizycznej czy kultury czasu wolnego.

Rekreacja i sport w rodzinie niosą wiele wartości sprowadzających się nie tylko do przyjemnego, zdrowego spędzenia czasu wolnego, ale powodują konsekwencje znacznie szersze i oddziałują w dalszej perspektywie czasowej. Sport w rodzinie wdraża do aktywnego stylu życia, rozbudza zamiłowanie do podejmowania aktywności sportowej i turystycznej, stanowi dla dzieci wzór odniesienia, wzmacnia więzi rodzinne. Wspólne zajęcia powodują zwykle wzmocnienie zainteresowań i pogłębienie umiejętności sportowych wszystkich partnerów zabawy:

dzieci, rodziców, dziadków itd. Realizowana rodzinie rekreacja fizyczna może być traktowana jako dobra inwestycja rodziców, która w przyszłości winna przynieść wielorakie korzyści zarówno ich dzieciom i wnukom, jak i im samym. Należy zaznaczyć, że sport i rekreacja w rodzinie nie zawsze mają jedynie pozytywne konsekwencje. Niewłaściwie realizowane (np. zbyt intensywnie, „przymusowo”, bez uwzględniania potrzeb i oczekiwań wszystkich członków rodziny) mogą zniechęcać dzieci do kontynuowania tego typu zajęć samodzielnie w przyszłości. Starając się podejmować wspólne rodzinne zajęcia rekreacyjno-sportowe należy pamiętać, że jest to tylko jeden z wielu sposobów wykorzystania czasu wolnego, nie zawsze najbardziej korzystny dla danej rodziny czy jednostki (względy zdrowotne, przeciwwskazania do wysiłku fizycznego, odmienne zainteresowania, itp.). Wreszcie trzeba wziąć pod uwagę fakt naturalnej potrzeby samodzielnego decydowania o tym, jak, kiedy i gdzie chcemy wykorzystać swój indywidualny czas wolny.

Część funkcji relaksacyjnej i rekreacyjnej rodziny przejmowana jest wspólnie przez instytucje rozrywkowe sektora komercyjnego. Nie dotyczy to jednak rodzin z małymi dziećmi, które większość swojego czasu wolnego spędzają we własnym towarzystwie. Aktywność sportowa w gronie rodzinnym jest w Polsce nadal obszarem niszowym jeśli chodzi o komercyjną lub niekomercyjną ofertę rekreacyjno-sportową. Usługi w tym sektorze działalności gospodarczej są bowiem skierowane głównie na uczestnictwo indywidualne. Podkreślić jednak należy, że powstające w ostatnich latach, szczególnie w okolicy największych aglomeracji miejskich, centra rozrywki zwykle starają się dbać o całą rodzinę, świadcząc również coraz częściej usługi sportowo-rekreacyjne.

Sport w rodzinie i rodzinna kultura fizyczna wymagają nadal zainteresowania badaczy kultury fizycznej i nowych badań pozwalających wnikać do wnętrza życia rodzin. Socjologowie rodziny wskazują w tym przypadku na konieczność stosowania jakościowych metod badawczych uzupełnianych w miarę potrzeb metodologią ilościową. Nie należałoby jednakże poprzestawać jedynie na badaniach grup rodzin aktywnych sportowo, ale obejmować nimi także rodziny zupełnie nieaktywne sportowo, lokując sport w szerokim kontekście czasu wolnego, w obrębie którego sport i rekreacja fizyczna stanowią najczęściej tylko niewielki fragment całości.

Bibliografia

1. Bombol M., Dąbrowska A., *Czas wolny. Konsument, rynek, marketing*, KE Liber, Warszawa 2003.
2. Dijk S. van, Van Betuw A., Te Kloeze J.W., *Familia ludens: a literature study focused on the Netherlands*, „World Leisure and Recreation” 1993, vol. 35, nr 3.

3. Dumazedier J., *Toward a Society of Leisure*, Free Press, New York 1967.
4. Karsten L., *Women's leisure: on divergence, reconceptualisation and change*, „Leisure Studies“ 1995, vol. 14, nr 3.
5. Kelly J., *Leisure-Family Research: Old and New Issues*, „World Leisure and Recreation“ 1993, vol. 35, nr 3.
6. Kelly J., *Leisure and Family*, (in:) C. Critcher, P. Bramham, A. Tomlinson, *Sociology of Leisure: A Reader*, E&FN SPON, London, New York 1995.
7. Kloeze J.W. te., *Family and Leisure: Between Harmony and Conflict*, „World Leisure and Recreation“ 1999, no. 4.
8. Kloeze J.W. te., *Family and Leisure in Poland and the Netherlands*, Leuven-Apeldoorn: Garant 1998.
9. Krawczyk Z. (red.), *Socjologia kultury fizycznej*, AWF, Warszawa 1995.
10. Krawczyk Z., *Struktura i przeobrażenia organizacji sportowych w Polsce*, „Wychowanie Fizyczne i Sport“ 1997, nr 1-2.
11. Kurzępa J., Zdąbłarz I., *The activity of parents and children during their leisure*, (in:) te J. W. Kloeze (ed.), *Family and Leisure in Poland and the Netherlands*, Leuven-Apeldoorn: Garant 1998.
12. Lenartowicz, M., *Sport w rodzinie w Europie Wschodniej i Europie Zachodniej*, (w:) Z. Krawczyk, J. Kosiewicz, K. Piłat (red.), *Sport w procesie integracji europejskiej*, AWF, Warszawa 1998.
13. Lenartowicz, M., *Sport w rodzinie w Polsce i Holandii w opiniach studentów polskich i holenderskich*, „Roczniki Naukowe AWF”, Warszawa 2003.
14. Lenartowicz M., *Edukacja sportowa w rodzinie*, (w:) Z. Dziubiński (red.), *Edukacja poprzez sport*, SALOS RP, Warszawa 2004.
15. Ophem J. van i Hoog K. de., *Differences in leisure behaviour of the poor and the rich in the Netherlands at the beginning of the 1990s*, (in:) te J. W. Kloeze, (ed.), *Family and Leisure in Poland and the Netherlands*, Leuven-Apeldoorn: Garant 1998.
16. Podedworna H., *Analiza struktur społecznych. Wybrane przykłady*, (w:) J. Polakowska-Kujawa (red.), *Socjologia ogólna. Wybrane problemy*, SGH, Warszawa 1999.
17. Rogulska B., *Rodzina polska – wzory i wartości*, (w:) M. Falkowska (red.), *Wartości, praca, zakupy. O stylach życia Polaków*, CBOS, Warszawa 1997
18. Tinsley H., Tinsley D. J., *A Theory of the Attributes, Benefits, and Causes of Leisure Experience*, „Leisure Science” 1986, vol. 8.
19. Wolańska T., *Leksykon. Sport dla wszystkich – rekreacja ruchowa*, AWF, Warszawa 1997
20. Woźniakowa E., *Leisure in the Polish reality of the 1990s*, (in:) te J. W. Kloeze (ed.), *Family and Leisure in Poland and the Netherlands*, Leuven-Apeldoorn: Garant 1998.